

Avtorici drugega velikega dela knjige o srednjem cesarstvu sta isti kot pri prejšnjem: V. Gassner in S. Jilek. Poglavlje se začne s pregledom obdobja od cesarja Hadrijana do markomanskih vojn. Predstavljene so splošne politične razmere v imperiju, ki se v tem času še prav posebej odražajo na obravnavanem prostoru. Dogodki in posledice markomanskih vojn - namestitvev dveh novih legij v Recijo in Norik - so opisani pregledno in jasno, tako kot celotna knjiga pa je tudi ta del napisan v zelo berljivem tonu. Končno se prične še urbanizacija severnega Norika, nastaneta namreč dva nova municipija: *Ovilava* in *Cetium*. V naslednjih pod poglavjih avtorici obravnavata mestno življenje, upravo, ki ima tam svoj sedež, življenje na podeželju, provincialno umetnost in drugo. Sproti opozarjata na spremembe in razlike, ki se v tem času pojavijo v primerjavi s prejšnjim obdobjem. Posebej pa je treba opozoriti na razdelek, ki se ukvarja s trgovanjem in obrtjo; v tem kontekstu se namreč lahko seznanimo z znamenitim noriškim železom (*ferrum Noricum*), pa tudi drugimi dejavnostmi: kamnoseštvom, lovom, tkanjem ... Že od prvih stikov med rimskim imperijem in noriškim kraljestvom so pri tem imeli posebno vlogo trgovci, katerih pomen avtorici orišeta prav na tem mestu. Sledita še obravnavi religije in načina pokopa. Kakor na vsakem območju se tudi na tem najdejo geografsko omejene značilnosti; tukajšnji kult: *Mars Latobius*, *Isis Noreia*, *Kybele* ..., noriško - panonske gomile kot način pokopa, za katere lahko predvidevamo, da so stvar keltske kontinuitete.

Tudi čas Severov prinese določene novosti; že sam prevzem oblasti Septimija Severa ni običajen, spet namreč pride do izraza vojaška moč nekega pretendenta. Z dinastijo Severov se v Rimskem imperiju začne prva resnejša kriza; v ospredje družbe stopa militarizacija; vojska - poveljniki in legionarji pridobivajo na pomenu. Ker pa so tudi grožnje barbarov čedalje večje, se rimska država odloči utrditi obrambne sisteme, ob cestah postavijo beneficiarske (beneficijariji - neke vrste policaji) postaje, saj se vedno bolj širi tudi roparstvo. V času cesarja Karakale nastane še kolonija *Lauriacum*. Za to obdobje je značilno širjenje misterijev in kultov z vzhoda (Mitra, Jupiter Dolihenski, Izida ...), ki jih je vojaštvo zaradi svoje mobilnosti razneslo po vsem rimskem imperiju. Tako imenovani vojaški cesarji 3. st. krize ne morejo preprečiti; le-ta se kaže tudi v zakopanih zakladih iz tega časa po provincah Norik in Recija.

Poglavlje o pozni antiki, ki se prične z Dioklecijanom, je pripravila S. Ladstätter. Čas vladanja cesarja Dioklecijana zaznamujejo njegove reforme, ki so zavrle in prestavile propad države. Prenovo doživijo tudi province, zaradi lažje uprave in obrambe jih Dioklecijan razdeli na manjše upravne dele. Tako nastaneta: *Noricum ripense* in *Noricum mediterraneum* ter *Pannonia Prima* in *Pannonia Secunda*. Uspešno politiko nadaljuje cesar Konstantin, Dioklecijanov naslednik. Meje rimskega imperija doživijo prve spremembe, enako velja za donavski limes in količino vojske, ki je bila tja postavljena. Upadanje je vidno na vseh področjih življenja: trgovina, obrt, obdelovanje zemlje, kar nikakor ni brez posledic.

Sledi še obdobje od bitke pri Adrianopolu pa do zadnjih vzdihljajev rimske dobe. Doba, ki je prepredena z bitkami, vpadi ljudstev z vzhoda, intrigami, propadanjem in se konča z odstavitvijo zadnjega zahodnorimskega cesarja. V Italiji kmalu zavladata Teoderik Veliki; sledi obdobje, ko je vzhodnoalpski prostor razdeljen med Franke, Bizantince in Langobarde. Vse te pa kmalu zamenjajo Slovani, ki se sem naseljujejo v prihajajočih stoletjih. Staroselsko prebivalstvo se pred navali Slovanov umika na višje ležeče naselbine, ki so ena izmed značilnosti tega obdobja.

Preostane samo še zadnje dejanje, ki se ukvarja s širjenjem krščanstva, najprej na splošno, kmalu pa preide na obravnavano področje. Avtorica predstavi *Vita Severini* kot pomemben zgodovinski vir za zgodovino pozne antike ter organizacijo cerkve na samem začetku vzpona.

Več kot sto strani knjige so avtorice zapolnile s koristnimi indeksi, seznami literature, časovnimi tabelami, opombami in podobnim. Izbor citirane literature je izredno obsežen, tako nedvomno zajema večino referenc vrednih upoštevanja.

Sedanji avstrijski prostor je bil v antiki razdeljen med tri province: Norik, Recijo in Panonijo. Največji del je pripadal Noriku, v katerega je bil vključen tudi nezanemarljiv del današnjega slovenskega prostora. S tega stališča je knjiga, ki se odlikuje po svoji širini, natančnosti, preglednosti in jasnosti zanimiva tudi za slovenske strokovnjake, pa tudi za širšo ciljno skupino ljubiteljev antične zgodovine, saj je kljub svoji strokovnosti napisana v prijetnem poljudnem tonu.

Julijana VIŠOČNIK

Andreas Kakoschke: *Ortsfremde in den römischen Provinzen Germania inferior und Germania superior. Eine Untersuchung zur Mobilität in den germanischen Provinzen anhand der Inschriften des 1. bis 3. Jahrhunderts n. Chr.* Osnabrücker Forschungen zu Altertum und Antike-Rezeption 5. Bibliopolis, Möhnesee 2002. ISBN 3-933925-26-6. 673 str.

Pred nami je knjiga, ki je izšla kot peti zvezek v zbirki Osnabrücker Forschungen zu Altertum und Antike-Rezeption. Tematika dela je zanimiva, saj se je avtor epigrafskega imenskega materiala lotil z novega zornega kota, ki bo nedvomno navdihnil tudi druge raziskovalce predvsem zaradi uporabnosti rezultatov, ki so se pokazali že pri prvi taki študiji. Avtor se geografsko omeji na provinci *Germania inferior* in *superior*; njegov namen je pokazati vse vidike priseljevanja oziroma preseljevanja: vzroke in povode le-teh, socialne posledice, motive za spremembo kraja bivanja, pa seveda tudi predstavnike socialnih plasti, ki so bili v teh spremembah najbolj zastopani.

Avtor nam v uvodu pojasni namen dela in predstavi vprašanja, na katera želi z njim odgovoriti. V raziskavo je pritegnil vse osebe omenjene na napisih v germanskih provincah, za katere se lahko dokaže ali vsaj upravičeno domneva prostorska mobilneta. Zanima ga, kakšni so bili motivi, da so posamezniki ali skupine zapuščali domače kraje. Ugotoviti želi, ali so obstajali tesni stiki med obema germanskima provincama, iz katerih regij imperija so priseljenci prihajali in ali je bilo priseljevanje z juga in zahoda močnejše kot tisto iz obdonavskih provinc. Svojo pozornost posveti tudi preseljevanju žensk ter samemu procesu preseljevanja, ki se je moral skozi stoletja vsaj malo spreminjati. Avtor že na začetku opozori na znano dejstvo, da so bili motivi za spremembo kraja v antiki večinoma gospodarski, poleg tega pa ne smemo pozabiti na posebno vlogo trgovcev, obrtnikov, umetnikov ter legionarjev in vojakov v pomožnih četah. Priseljevanje in preseljevanje v rimskih provincah je nedvomno potekalo in nikakor ni bilo omejeno samo na mejna področja. Delo je časovno omejeno na prva tri stoletja po Kr.

Na naslednjih straneh avtor pojasni, kako prepoznamo "tujce" na epigrafskih spomenikih. Na napisih je namreč omenjeno izredno malo oseb z navedbo porekla. Pogosteje se to sicer zgodi v primerih, ko gre za vojake, kar je glede na njihov način življenja povsem razumljivo. *Origo* (izvor) posamezne osebe je velikokrat podan s pomočjo besed: *domo* (iz kraja), *patria* (iz domovine), *natione* (po narodnosti) ali *civitate* (iz mesta/ljstva). Ime svobodnega rimskega državljanca je bilo na napisih sestavljeno iz več delov: *praenomen* (prvo ime), *nomen gentile* (družinsko ime), filiacija, *tribus* (okrožje), *cognomen* (osebno ime), redkeje je sledila še domovina. Na prehodu 2. st. navajanje okrožja in domovine pojema, pomembno vlogo pri tem ima nedvomno tudi *constitutio Antoniniana* iz leta 212.

Kot že rečeno, primerov, ko bi na napisu našli tudi poreklo osebe, ni veliko. Zato se je avtor moral zateči k drugim prijemom prepoznavanja "tujcev" v obeh Germanijah. Pomemben element je bila navedba poklica; tudi takrat so namreč obstajali poklici, ki so bili tesno povezani z mobilnostjo in potovanji: trgovci, obrtniki, umetniki, vojaki.

Peregrini se od svobodnih državljanov ločijo že po sami imenski formuli, saj je le-ta sestavljena samo iz dveh delov:

imena in očetovega imena v genetivu, zato je moral A. Kakoschke preučevanje zastaviti drugače. Iz samega napisa je namreč pridobil manj podatkov o osebi peregrinskega statusa. Kljub temu, da niso imeli rimskega državljanstva, so jim bile podeljene določene pravice. Avtor v nadaljevanju razloži pravni status oseb, razlike med rimskimi državljani, peregrini, osvobojenci in sužnji. Razlaga sicer ni obsežna, pojasni pa bistvene razlike, ki se pojavijo na napisih in s pomočjo katerih lahko prepoznamo osebo določenega pravnega statusa.

Poseben razdelek je namenjen grškim imenom, ki praviloma v prvih dveh stoletjih ne nakazujejo geografskega porekla, temveč socialni izvor posameznika. Izjema so seveda grška imena, ki so bila izpričana le v posameznih primerih in so tako morala priti skupaj z lastnikom z vzhoda. Rimljani namreč svojim otrokom niso dajali grških imen predvsem zaradi tega, ker so bila tipična za sužnje. Do sprememb pride šele v 3. st., ko pride v senat veliko število mož z vzhoda.

Geografski pojmi rabljeni kot družinska ali osebna imena niso zanesljiv kvalifikator (npr. *Sabinus*); taka imena so se namreč zelo zlahka razširila in prešla v splošno rabo.

Avtor poudari netipična posvetila bogovom, ki se izjemoma pojavijo na določenem območju, kar dokazuje, da so "mobilne osebe" ostale zveste domačim božanstvom. Tako so jim tudi na tujem postavljali oltarje in druge spomenike. Čaščenje lokalnih kultov se je širilo po rimskem imperiju skupaj s tistim slojem prebivalstva, ki se je selil iz takšnih in drugačnih razlogov. Tipičen primer je npr. širjenje Mitrovega kulta, ki se je z vzhoda z vojaštvom raznesel v vse dele države. Podobno kažejo na tuje tudi netipične formule na napisih. Vsaka provinca ali tudi manjša regija je imela svoje značilnosti pisanja na kamnite spomenike, pri čemer izstopajo formule oziroma kratice. V Germanijah so npr. zelo nenavadne D M S - *Deo Mithrae Soli* (sončnemu bogu Mitri), D I M - *Deo invictae Mithrae* (nepremagljivemu bogu Mitri) ali S T T L - *sit tibi terra levis* (naj ti bo zemlja lahka).

V provincah *Germania Superior* in *Germania Inferior* so prebivalce vpisali v štiri različna volilna okrožja (*tribus*): *Quirina*, *Claudia*, *Papiria* in *Cornelia*. Jasen dokaz za priseljenca je seveda navedba kakega drugega okrožja. Eden izmed kriterijev je tudi sam jezik na napisu: kot je bilo že podčrtano so lahko grecizmi dejansko tudi znak prišleka z vzhoda. Omeniti je treba tudi sorodstvene vezi, na katere lahko sklepamo glede na ista družinska imena. Če lahko za katerega od njih dokažemo, da se je priselil, potem lahko to sklepamo tudi za ostale. Podobno velja tudi za osebe, ki so vklesane na istem napisu.

Sledi krajši razdelek posvečen datiranju napisov, ki je pri vsaki epigrafski študiji izrednega pomena. Avtor poudari lokalne značilnosti in posebnosti, ki jih nikakor ne gre spregledati, saj imajo pri datiranju napisov v provincah posebno težo. A. Kakoschke navede nekaj najbolj očitnih posebnosti datiranja napisov v obeh Germanijah, ki pa se vsaj delno pokrivajo tudi z drugimi bližnjimi provincami. Del uvoda o etnični pripadnosti ne prinese veliko novega; prebivalce loči na domorodne in priseljene ter na tiste germanskega ali keltskega porekla. Avtor nato posveti samo še nekaj besed že omenjenemu pravnemu statusu oseb v rimskem imperiju.

Po tem zgoščenem in jasnem uvodu, ki predstavi in razloži latinsko nomenklaturu ter posebnosti rimskega pravnega statusa, sledi katalogni del, kjer so napisi razvrščeni po zgoraj omenjenih kriterijih: eksplicitna navedba kraja, imena, posvetila, obrabci ... V sami knjigi je ta del odpravljen na hitro: ime napisa, kraj najdbe, literatura in sam latinski napis; v priloženi zgoščenki pa je drugo poglavje s 466 stranmi posvečeno natančni obdelavi vsakega posameznega napisa. Prvo in tretje poglavje na zgoščenki pa sta zastopani tudi v knjigi kot njen prvi in zadnji del. Iz praktičnih razlogov je treba priznati, da je ta rešitev, ki jo je ubral avtor, sicer elegantna; moteče je le to, da katalog v knjigi sploh ni opremljen s stranmi in tako predvsem na prvi pogled deluje kot tujek. Ta isti del je na zgoščenki

obsežna in natančna objava napisov po najstrožjih kriterijih stroke. Fotografij sicer ni, vendar je to pri tej študiji, kjer nas zanimajo predvsem sami napisi, razumljivo.

Zadnji del knjige je posvečen izrednotenju in analizi imenskega materiala ter poskuša natančno odgovoriti na v uvodu zastavljena vprašanja. Motive za mobilnato razdeli na gospodarske, verske, socialne, zdravstvene, vojaške in druge. Na osnovi obdelanega epigrafskega materiala, ki je obsegal okoli 500 napisov, avtor analizira stike med mesti in njihovo okolico, stike med sosednjimi mesti in sosednjimi regijami v germanskih provincah. Posveti se torej mobilnati znotraj posamezne province in preseljevanju iz ene province v drugo. Ugotavlja, katere osebe prihajajo iz posameznih provinc. Posamezne razdelke posveti galskim provincam (*Belgica*, *Lugdunensis*, *Aquitania*), južnim (*Hispaniae*, *Narbonensis*, *Italia*) in alpskim provincam, osebam iz Britanije, donavskim provincam (*Raetia*, *Noricum*, *Pannonia*, *Dacia*, *Dalmatia*, *Moesia*), Grkom in osebam z vzhoda ter posameznikom iz afriških provinc. V okviru predloženega epigrafskega materiala pa avtor zasledi tudi nekaj oseb, ki so se priselile z območij zunaj rimskega imperija.

Sledi pregled socialne in poklicne diferenciacije v obeh germanskih provincah, ki sta podobni tudi drugod v rimskem imperiju. Avtor analizira glede na preseljevanje in doseljevanje zgornji sloj prebivalstva, člane mestnega sveta (*ordo decurionum*), svečenike, ki so organizirali vladarski kult (*seviri Augustales*), trgovce, obrtnike, umetnike, zdravnike, svečenike, "duhovne" poklice, ter sužnje in osvobojenke. Naslednji razdelek A. Kakoschke nameni mobilnati žensk in ugotavlja, da je bila v veliki meri odvisna od mobilnate njihovih mož. Večinoma gre namreč za spremljanje zakonskih partnerjev ali pa za mobilnato v okviru neke zelo mobilne družine. Razlike, med socialnimi sloji niso opazne; tako da avtor trdi, da prej omenjeni dejstva veljata za vse sloje: sužnje, osvobojenke, žene vojakov in legatov ...

Časovno diferenciacijo, ki jo avtor obdela na samem koncu otežuje dejstvo, da je napise velikokrat težko ali skoraj nemogoče natančno kronološko razvrstiti. Avtor tako ne pretirava z natančnimi ugotovitvami, ki bi lahko bile sporne, ampak se omeji na oris značilnosti širšega časovnega razpona.

Pričujoče delo A. Kakoschke odkriva nove možnosti in smeri v raziskovanju epigrafskega gradiva. Tema, ki jo obravnava, je tudi sicer zelo aktualna, saj mobilnata in migracije niso le pojav preteklosti, pač pa so zelo živi tudi v sodobnem svetu. Na osnovi okoli 500 napisov izriše dokaj dobro podobo priseljevanja iz raznih delov rimskega imperija v Porenje. Knjiga bi lahko bila v spodbudo vsakemu epigrafiku, da pri svojem delu nekaj pozornosti posveti tudi temu vidiku življenja v preteklosti, ter tako pripomore k bolj celostnemu vedenju o antični preteklosti.

Julijana VIŠOČNIK

Miles Romanus. Dal Po al Danubio nel Tardoantico, Maurizio Buora (ur.). Pordenone 2002. 320 strani, 73 tabel, 29 slik, 19 kart.

Pričujoče delo je zbornik prispevkov z mednarodnega srečanja zgodovinarjev in arheologov v Pordenonu, ki sta ga organizirala Consorzio Universitario Pordenone in Centro Studi Storici del Friuli Occidentale, potekalo pa je med 17. in 19. marcem 2000. Tema srečanja so bili sledovi vojaške prisotnosti v materialnih ostankih poznega rimskega cesarstva med Padom in Donavo, večinoma na področju Caput Adriae, za zbornik pa je odgovornost prevzel Maurizio Buora.

Obsežen zbornik z uvodom Michela Feugèra v francoščini se deli na štiri, v glavnem geografsko določene, sklope: (1) problemi splošnega značaja, (2) padška nizina in osrednji del alpskega loka, (3) okrog Jadrana in (4) proti Donavi. Sestav-